

ASUPRA UNUI TEZAUR MONETAR ROMAN REPUBLICAN DIN ESTUL TRANSILVANIEI

de BUCUR MITREA

Notam cu alt prilej¹ necesitatea de a fi republicate toate descoperirile monetare de pe teritoriul țării noastre în mod critic și exhaustiv, la nivelul de azi al cercetării numismatice.

Prin astfel de lucrări, pregătim editarea viitorului *Corpus* al descoperirilor monetare din România. În viziunea mea, un asemenea corpus va trebui să cuprindă rezumativ, dar integral, toate informațiile care se cunosc în legătură cu descoperirea respectivă, începînd cu condițiile de găsimă, datele tehnice, exprimate succint, dar complet, precizarea cronologică a fiecărei monede după studiile cele mai recente și în general acceptate, ilustrarea celor care prezintă unele elemente noi și terminînd cu menționarea colecțiilor prin care monedele au trecut și instituția sau colecția în care se păstrează în prezent, în caz că se cunoaște.

În felul acesta, punem la îndemîna cercetătorului istoriei noastre vechi, dar și a acelor care se ocupă de cercetarea istoriei vechi în general, un izvor de primă mîină pentru studiul vieții social-economice a Daciei. În același timp, îi scutim pe cei ce vor folosi *Corpus*-ul de a merge la unele lucrări în care descoperirile au fost menționate pentru prima oară și care sînt azi greu accesibile chiar cercetătorilor din marile centre din țară, fără să mai amintim pe cei din centre mai mici sau pe cei de peste hotare.

Iată deci cum se justifică o asemenea muncă, plină de răbdare, care are ca obiectiv să caute, să selecteze cu grijă, să noteze tot ce este important, subliniind meritul cercetătorului respectiv, corectîndu-l dacă și cînd e necesar, în orice caz oferind o prezentare completă la nivelul actual al științei numismatice, a tot ceea ce se știe în legătură cu o descoperire numismatică.

În cadrul general expus mai sus, m-am oprit pentru moment asupra tezaurului de la Mărtiniș, jud. Harghita, cunoscut și în literatura mai veche.

Primul izvor ce mi-e cunoscut în legătură cu această descoperire este o notiță a lui Carl Gooss, publicată în 1876 în cunoscuta sa lucrare *Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgens*.² Primul fapt pe care-l pot consemna

este că descoperirea s-a făcut înainte de anul 1876, dată la care C. Gooss își publică lucrarea.³ Al doilea fapt sigur este că neobositul cercetător și iubitor al antichităților transilvane, căruia știința istorică îi datorează valoroase studii și numeroase informații referitoare la istoria veche a Daciei, a examinat personal descoperirea și ne-a lăsat o descriere științifică pe baza căreia se poate preciza și data monedelor. În legătură cu împrejurările și punctele în care s-a făcut descoperirea nu ni s-au păstrat amănunte. Se consemnează doar că în localitatea pomenită s-a găsit un tezaur ce cuprindea o tetradrahmă thasiană și numeroase monede romane republicane. Din acestea, abia 16 exemplare s-au păstrat în două brățări.⁴ Una din brățări se afla la 1876 în posesiunea familiei Julius Cserey în Imeni, jud. Covasna, iar cea de a doua la Iacob Ilona, din Mărtiniș, jud. Harghita.

În continuare, același C. Gooss, dă o descriere sumară, dar cu toate caracteristicile av. și rv. fiecărui denar roman republican. Pe baza acestei descoperiri, am întocmit inventarul cronologic al monedelor.

1. *Fără nume de magistrat*
Capul Romei ; rv. Dioscurii și ROMA.
Grueber, Roma, 289, anii 229—217 (tip aproximativ).
Sydenham, 207, anii 175—168.
2. *L. Sempronius Pitio*
Grueber, Roma, 711, anii 172—151.
Sydenham, 402, anii 145—138.
3. *C. Coilius Caldus*
Grueber, Roma, 1435, tip. gen., anul 90.
Sydenham, 582, anii 100—97.
4. *L. Caesius*
Grueber, Italia, 585, anul 91.
Sydenham, 564, anul 103.
5. *M. Fourius Philus*
Grueber, Italia, 555, anii 93—92.
Sydenham, 529, anii 112—109.
6. *C. Annius Luscus, L. Fabius Hispaniensis*
Grueber, Spania, 1, anii 82—80.
Sydenham, 748, tip gen., anii 81—80.
7. *L. Iulius Bursio*
Grueber, Roma, 2485, tip gen., anul 85.
Sydenham, 728, tip gen., anul 83.
8. *C. Vibius Pansa*
Grueber, Roma, 2244, tip gen., anul 87.
Sydenham, 684, anii 89—88.
9. *M. Volteius*
Grueber, Roma, 3154, anul 78.
Sydenham, 774, anul 76.
10. *P. Crepusius*
Grueber, Roma, 2693, anul 83.
Sydenham, 738, anii 82—81. Rv. cifra CCX.

11. *C. Poblicius Malleolus*
Grueber, Italia, 697, anul 89.
Sydenham, 615, anii 92—91.
12. *L. Marcius Censorinus*
Grueber, Roma, 2657, anul 83.
Sydenham, 737, anii 82—81.
13. *P. Crepusius*
Grueber, Roma, 2673, tip gen., anul 83.
Sydenham, 738, tip gen., anii 82—81. Rv. cifra CCLXXXI.
14. *Q. Antonius Balbus*
Grueber, Roma, 2730, tip gen., anul 82.
Sydenham, 742, tip gen., anul 81.
15. *Q. Fufius Kalenus, Mucius Cordus*
Grueber, Roma, 3358, anul 72.
Sydenham, 797, anul 69.
16. *Tetradrahmă thasiană*
Nu se dau alte amănunte asupra ei.

În literatura numismatică actuală, descoperirea monetară de la Mărtiniș a fost menționată, dar nu fără unele inexactități. Una din acestea îmi aparține. Astfel în lucrarea mea asupra circulației monetare în Dacia înainte de cucerire⁵, lucrare încheiată în anul 1938, s-a strecurat greșeala că s-ar fi recuperat o tetradrahmă din Thasos și 16 denari romani republicani. În realitate au fost salvate în total 16 exemplare, inclusiv tetradrahma thasiană. Aceeași eroare va fi preluată într-o primă fază de către Iudita Winkler⁶, pentru ca apoi aceeași cercetătoare într-o lucrare mai recentă⁷ să redea corect situația numerică a exemplarelor.

Un alt aspect asupra căruia voi stăruii puțin este acela al celei mai recente monede păstrate din tezaur.

În 1938, mereu pe baza aceluiași C. Gooss⁸, notam că denarii se eşalonează din secolul al III-lea pînă pe la mijlocul secolului I î.e.n.⁹

Iudita Winkler, folosind cronologia lui H. A. Grueber, precizează în mod just că cel mai recent denar se datează în anul 72 î.e.n.¹⁰

Pe baza cronologiei mai recente a lui E. A. Sydenham, pe care eu o întrebuițez, acest denar urmează a fi datat în anul 69 î.e.n.

★

Descoperirile de monede romane republicane, fie sub formă de tezaure, fie izolate, sînt cunoscute în această parte a țării. Ele au fost puse în valoare în ultimii 30 de ani de către Dr. Székely Zoltán¹¹, directorul Muzeului de istorie din Sf. Gheorghe.

Dar tezaurul care formează obiectul preocupărilor noastre mai conține pe lîngă denarii romani din timpul republicii și o tetradrahmă thasiană. Prin această ultimă monedă el se integrează într-o anumită grupă de tezaure monetare romane, care conține și tetradrahme thasiene. Cu toate progresele ce s-au făcut în ultima vreme în domeniul cercetării numismatice antice a Daciei, nu avem încă un studiu care să încerce să urmărească și să definească structura tezaurelor în care aceste două grupe de monede se întîlnesc. Totuși, anumiți pași au fost făcuți.¹²

În această privință, descoperirea de la Mărtiniș nu reprezintă o descoperire izolată nici pentru Dacia și nici chiar pentru regiunea respectivă.

O structură asemănătoare pare să fi avut și un alt tezaur descoperit tot în estul Transilvaniei. Este vorba de descoperirea monetară de la Catalina, comuna Imeni, jud. Covasna, din anul 1881, și care ar fi conținut denari romani republicani și tetradrahme thasiene. Din păcate, acest tezaur s-a împrăștiat fără ca cineva să fi putut consemna conținutul lui într-un mod mai precis.¹³

Dar dacă tezaurul de la Catalina ne-a rămas necunoscut, s-au păstrat în schimb altele ce au o structură asemănătoare. Nu am de gând să le menționez pe toate, după cum nu intenționez să adâncesc acum și aici această problemă. Urmăresc doar să-i schițez liniile mari, de aceea mă voi limita să notez că o bună parte din tezaurele din Dacia care conțin denari romani republicani și tetradrahme thasiene indică o îngropare timpurie în cursul deceniilor doi și trei sau în anii imediat următori. Nu putem însă să nu amintim că alte tezaure, care au aceeași structură, au fost îngropate și pe la mijlocul secolului I și chiar în cea de a doua jumătate a lui. Asemenea încercări de a împinge analiza mai departe sînt stinjenite de informațiile incomplete și lacunare pe care le avem în legătură cu astfel de descoperiri.

Cu toate lipsurile notate, vom menționa mai jos tezaurele care fac parte din prima grupă.

În această ordine de idei, o primă mențiune îi revine tezaurului descoperit în împrejurimile orașului Alexandria¹⁴, în 1938. El a fost format din 89 monede de argint, din care 85 au fost denari romani republicani, iar restul de patru monede au fost tetradrahme thasiene. Const. Moisil a primit, din această descoperire, fotografiile a 56 denari și o tetradrahmă thasiană. Denarii ar fi fost emiși, după cum a stabilit același cercetător, începînd cu magistratul «Cn. Lucretius și sfîrșind cu Q. Antonius Balbus¹⁵», ceea ce după cronologia lui Sydenham înseamnă anii 133—126 și 81 î.e.n. După cunoștințele mele avem de a face cu cel mai timpuriu tezaur de denari romani republicani îngropat în pămîntul Daciei.¹⁶

Alte două tezaure îngropate la o dată ulterioară celei de mai sus, mai precis la anul 73 î.e.n., sînt cele de la Hotărani¹⁷, jud. Mehedinți și cel de la Zătreni¹⁸, jud. Vâlcea. Primul a fost descoperit în 1915 și din el s-au recuperat 25 denari și 3 tetradrahme thasiene. Cel mai recent denar a fost emis de magistratul monetar L. Farsuleius Mensor. Cel de al doilea a fost descoperit înainte de 1914 și ni s-au păstrat 39+2 denari și indicații pentru tetradrahme thasiene sau Macedonia Prima.

Un alt tezaur care se pare a fi fost complet sau aproape complet recuperat și care conține, pe lîngă denari romani republicani și tetradrahme thasiene, este cel de la Sfînțești¹⁹, jud. Teleorman. El are în componența sa 92 denari romani republicani, o imitație după același original și 13 tetradrahme thasiene. Cel mai recent denar este cel emis de magistratul monetar Man. Aquilius, Sydenham, 798, anul 68.

Un alt tezaur din aceeași grupă este cel din localitatea Nicolae Bălcescu²⁰, jud. Olt. Din acesta au putut fi salvați 13 denari și o imitație după o tetradrahmă a Primei Macedonii. Cel mai recent denar a fost emis de magistratul P. Sulpicius Galba, este de tipul Sydenham, 839 și este datat în anul 65.

Din descoperirea monetară de la Grădiștea ²¹, Călărași, jud. Ialomița ne-au parvenit 21 denari și o tetradrahmă. Cel mai recent denar a fost bătut de magistratul C. Calpurnius Piso Frugi și este datat de Sydenham în anul 64 î.e.n.

Tezaurul de la Călinești ²², jud. Teleorman, recuperat, după cât se pare, în întregime sau cu mici lipsuri insignifiante, este format din 92 denari, șase imitații și trei tetradrahme thasiene. Cel mai recent denar poartă numele magistratului monetar A. Plautius și se datează, după cronologia lui Sydenham, în anul 54 î.e.n.

Urmează cel descoperit la Satu Nou ²³, jud. Arad, care cuprinde 125 denari, patru imitații după același original și o tetradrahmă thasiană. Denarul cel mai recent a fost emis de magistratul monetar P. [Licinius] Crassus, datat de Sydenham în anul 54.

La Stăncuța ²⁴, jud. Brăila, din descoperirea complexă, au fost recuperați 34 denari și 50 tetradrahme thasiene plus alte trei imitații. Cel mai recent este emis de magistratul L. Cassius Longinus, datat de Sydenham în anii 52—50 î.e.n.

Din tezaurul descoperit la București ²⁵ în 1958 au fost recuperați șase denari romani și o tetradrahmă thasiană stilizată. Cel mai recent denar este emis de magistratul D. Postumius Albinus, Sydenham, 941, anii 49—48.

Pentru cea de a doua grupă de tezaure de denari romani republicani însoțiți de tetradrahme thasiene, îngropate în cea de-a doua jumătate a secolului I î.e.n. putem cita câteva exemple.

Voi aminti în primul rând pe cel de la Jegălia ²⁶, jud. Ialomița, din care au fost recuperați deocamdată 422 denari, dintre care câțiva incuși, iar restul pînă la 450 sau 457, cîți sînt menționați în catalog, sînt imitații după același original, la care se adaugă o tetradrahmă thasiană. Cel mai recent denar din acest tezaur a fost emis de magistratul P. Accoleius Lariscolus, în anul 37 î.e.n. Un alt exemplu îl constituie tezaurul de la Gura Padinii ²⁷, jud. Olt, din care s-au recuperat 231 denari romani din timpul republicii, o drahmă de la Alexandru cel Mare și două tetradrahme thasiene. Cel mai recent denar a fost bătut de Marc Antoniu în anii 32/31. Tot în această categorie se încadrează și tezaurul de la Remetea Mare ²⁸, jud. Timiș, care pe lîngă cei 169 denari, mai are și șapte tetradrahme thasiene. Cel mai recent denar este din anul 16—15 î.e.n.

Mai pomenim două descoperiri ce au avut aceeași structură monetară, dar care, din păcate, s-au risipit înainte de a putea fi cercetate și publicate. Este vorba de unul din tezaurele descoperite la Poiana ²⁹, Adjud, înainte de 1938, și care ar fi avut 25 denari și 2 tetradrahme thasiene. Aceeași soartă a avut-o și tezaurul de la Catalina ³⁰, jud. Covasna.

Din cele expuse mai sus reiese că tetradrahmele thasiene, mai mult sau mai puțin stilizate ³¹, apar în contextul tezaurelor de monede romane republicane, atît în prima jumătate a secolului I î.e.n., cît și în cea de a doua jumătate a aceluiași secol. Se pare că, din descoperirile citate, ar reieși o predominare a lor în tezaurele îngropate în prima jumătate a secolului I î.e.n.

Dar mai este și un alt fapt care pledează pentru îngroparea timpurie a tezaurului. Faptul că primul editor, C. Gooss, nu pomeneste nimic despre vreo incizie care să se fi aflat pe denarii de la Mărtiniș, ne lasă să înțelegem că ele n-au existat. Altfel, cu meticulozitatea cu care lucra, acesta le-ar fi amintit. Or acest fapt se întîlnește mai cu seamă la această categorie de tezaure. Un sprijin

în același sens cred că putem găsi în observația recentă, anume că ultima monedă păstrată indică, de cele mai multe ori, sau de regulă, și data la care tezaurul a fost îngropat.³²

Pe baza tuturor considerentelor de mai sus, cred că tezaurul a fost îngropat în prima jumătate a secolului I î.e.n., poate chiar curînd după anul 72 î.e.n.

Tezaurul amintit, împreună cu alte numeroase asemenea documente numismatice aflate în estul și nordul Transilvaniei, dovedise strînsele legături economice pe care triburile dacice le-au avut cu romanii³³, încă cu două secole înainte de Traian.

NOTE

- 1 Bucur Mitrea, *Pe marginea tezaurului de la Ilieni*, Aluta, I, 1970, p. 103—107.
- 2 Carl Gooss, *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, XIII, 1876, p. 203—340.
- 3 Același, extras separat, Sibiu, 1876.
- 4 C. Gooss, *op. cit.*, p. 235—236 sau p. 35—36 din extras.
- 5 Bucur Mitrea, *Penetrazione commerciale e circolazione monetaria nella Dacia prima della conquista* Ephemeris Dacoromana, X, 1945, p. 109. (mai departe prescurtat ED). Iată ce scriam atunci «Ripostiglio di monete di Thasos e di monete romane repubblicane. Di queste si sono conservati soltanto un tetradrammo di Thasos e 16 denari repubblicani, i quali vanno dal secolo III fino alla metà del secolo I av. C.».
- 6 I. Winkler, *Contribuții numismatice la istoria Daciei*, Studii și cercetări științifice, Cluj, Științe sociale VI, 1955, 1—2, p. 140, nr. 104. (Mai departe prescurtat SCȘ Cluj).
- 7 Iudita Winkler, *Schatzfunde römischer Silbermünzen in Dakien bis zum Beginn der Dakerkriege*, Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte, 17, 1967, p. 149, nr. 88 (mai departe prescurtat JNG).
- 8 G. Gooss, *op. cit.*, p. 236 sau extras p. 36.
- 9 B. Mitrea, ED, X, 1945, p. 109.
- 10 Iudita Winkler, JNG, 17, 1967, p. 149, nr. 88.
- 11 Székely Zoltán, *Le trésor de Alungeni*, Dacia XI—XII, 1945—1947, p. 105—114. Același, *Noi tezaure dacice descoperite în sud-estul Transilvaniei*, Studii și cercetări de istorie veche, 16, 1965, 1, p. 51—66 (*Tezaurul de la Peteni*, p. 62—63. Mai departe, prescurtat SCIV). Același, *Un tezaur de monede republicane găsit la Sf. Gheorghe...*, Studii și cercetări de numismatică, IV, 1968, p. 363—372. (Mai departe prescurtat SCN).
- 12 I. Winkler, JNG, 17, 1967, p. 126. Lista tezaurelor de monede thasiene descoperite pe teritoriul României, la E. Chirilă și Pop, *Tezaurul monetar de la Sînpetru...*, Apu'um, VII, 1, 1968, p. 161—165. Aceeași listă la E. Chirilă și G. Mihăescu, *Tezaurul de la Căprioru*, idem, ediție germană, *Der Münzhort von Căprioru*, Tîrgoviște, 1969, p. 34—40.
- 13 A Székely Nemzeti Múzeum értesítő, I, 1890, p. 53. Avem de a face cu localitatea din jud. Covasna și nu cu cea omonimă din județul Cluj, cum am notat din greșeală, după Marțian în ED, X, 1945, p. 110, nr. 75. Eroarea a trecut la Winkler, SCȘ Cluj, VI, 1955, p. 130 și apoi la E. Chirilă și I. Pop, *loc. cit.*, p. 162, nr. 16. Localitatea este corect situată geografic de I. Winkler, JNG, 17, 1967, p. 144.
- 14 Const. Moisil, *Les tétradrachmes de Thasos et de la Macédoine I-ère et leur circulation en Dacie*, Balcania, VII, 1, 1944, p. 13, nr. 7.
- 15 La Const. Moisil, *loc. cit.*, o greșeală de tipar: Barbus în loc de Balbus, se corectează ușor. Din această descoperire am putut preciza pe baza fotografiilor un număr de 32 denari. B. Mitrea, SCN, II p. 151—154.
- 16 La Iudita Winkler, *Contribuții...*, SCȘ Cluj, VI, 1955, p. 126, nr. 2, este menționată cronologia lui Const. Moisil. Cf. aceeași, JNG, 17, 1967, p. 142, nr. 2,

este datat în anul 75 î.e.n. și sînt menționați 32 denari și 39 tetradrahme thasiene, incluzînd și unele recuperări ulterioare. La Michael H. Crawford, *Roman Republican Coin Hoards*, Londra, 1969, p. 102, nr. 295, este indicat ca cea mai recentă emisiune moneda lui L. Farsuleius Mensor.

17 Bucur Mitrea, *Două tezaure de monede romane republicane descoperite în Oltenia*, SCIV, 22, 1971, 4, p. 580—581.

18 Idem, *ibid.*, p. 579—580.

19 Bucur Mitrea, *Descoperirea monetară de la Sfințești (Teleorman)*, Materiale arheologice privind istoria veche a R.P.R., I, 1953, p. 507—522. Cf. și Michael H. Crawford, *Roman Republican Coin Hoards*, Londra, 1969, p. 160 nr. 320.

20 Bucur Mitrea, *Legături comerciale ale geto-dacilor din Muntenia cu Republica Romană, reflectate în descoperiri monetare*, SCN, 2, 1958, p. 164—166. Cf. și M. H. Crawford, *op. cit.*, p. 106, nr. 323.

21 Constantin Preda, *Alte descoperiri monetare*, SCN, 2, 1958, p. 466—467. Cf. M. H. Crawford, *op. cit.*, p. 107, nr. 325.

22 Maria Chițescu, *Un depozit de monede romane republicane descoperit în Muntenia*, SCIV, 17, 1966, 2, p. 235—254. Cf. M. H. Crawford, *op. cit.*, p. 110, nr. 347, care consideră moneda cu legenda BRVTVS ca cea mai recentă, (Sydenham, 906).

23 Iudita Winkler, *Tezaurul de monede romane republicane de la Satu Nou (Reg. Oradea)*, SCN, 1, 1957, p. 79—112. M. H. Crawford, *op. cit.*, p. 113, nr. 368, face observația importantă că cea mai recentă dintre imitații este de tipul CAESAR, cu LII.

24 Constantin Preda, *Asupra descoperirii monetare de la Stăncuța*, SCN, 2, 1958, p. 239—251. Cf. M. H. Crawford, *op. cit.*, p. 107, nr. 331.

25 Bucur Mitrea, *op. cit.*, SCN, 2, 1958, p. 156—157 și nota 1, p. 157. Cf. M. H. Crawford, *op. cit.*, p. 113, nr. 363.

26 Maria Chițescu et Niță Anghelescu, *Le trésor de monnaies romaines républicaines découvert à Jegălia (dép. de la Ialomița)*, Dacia, N. S., XVI, 1972, p. 303—316.

27 Bucur Mitrea, *Un nou tezaur de denari romani din timpul republicii descoperit în Oltenia*, SCIV, 21, 1970, 3, p. 429—450.

28 J. Bleyer, *Archaeol. Értésítő*, 26, 1906, p. 363. Cf. ED, X, 1945, p. 103, nota 13, cu toată bibliografia.

29 M. Dimitriu, *Cronica numismatică și arheologică*, XIV, 1939, p. 135.

30 I. Winkler, JNG, 17, 1967, p. 144, nr. 30.

31 Gh. Poenaru Bordea și Const. Condrea, *Date noi privind tezaurul monetar de la Adîncea, jud. Dîmbovița*, Acta Valachica, 3, 1972, p. 109—131, unde arată pe baza analizei ponderii monedelor așa-zise barbare, că avem de a face de fapt cu monede originale.

32 Bucur Mitrea și Emilia Zaharia, *Descoperirea monetară de la Oboroceni...*, Arh. Moldovei, V, 1967, p. 87—88. Cf. Gh. Poenaru Bordea, V. Mihăilescu-Bîrliba și A. Artimon, SCIV, 19, 1968, 4, p. 603—604, nota 15. Mai nou, V. Mihăilescu-Bîrliba, *O problemă de statistică matematică*, Mem Antiq, I, 1969, p. 121—148. G. Popilian, *Descoperirea monetară de la Gostavăț...*, Historica, II, 1971, p. 47 și urm.

3 B. Mitrea și Székely Z., *Materiale II*, 1956, 643—684.